

TERÖRÜN EKONOMİK ETKİLERİ

The Economic Impacts of Terrorism

İnönü Akgün Alp *

Özet

Küreselleşme ile birlikte finansal piyasaların entegrasyonu, terör gibi ekonomik belirsizlik yaratan olayların sonuçlarının da uluslararası çapta ortaya çıkmasına neden olmuştur. Terör eylemlerinin sayısı ile terörde hayatını kaybeden kişi sayısı birlikte değerlendirildiğinde, uluslararası terör eylemlerinin her geçen yıl daha da öldürücü bir şekilde tasarlandığı ortaya çıkmaktadır. Başarılı bir terörle mücadele politikasının ön şartı, terörün niteliğini, yapısını ve etkilerini doğru anlamaktan geçer. Gösterdiği ekonomik ve sosyal sonuçlarıyla terörizm, uluslararası mali sistemin işleyişini zedelemekte ve ulusal ekonomiye ciddi hasarlar vermektedir. Bu çalışmada, terörün yatırımlar, turizm, doğrudan yabancı sermaye yatırımları, tüketici davranışları, tüketim ve tasarruflar, menkul kıymet piyasaları, dış ticaret, tarım ve hayvancılık, devlet bütçesi ve milli gelir ve ekonomik büyüme üzerindeki etkileri incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Terör, Terörizm, Güvenlik, Suç, Ekonomi

Abstract

Globalization and the integration of financial markets, has led the results of events creating uncertainty, such as terrorism, to emerge at an international scale. Considering the number of terrorist incidents and the number of fatalities together, terrorism has become increasingly lethal. The prerequisite of a successfully lethal. The prerequisite of a successful counter-terrorism policy is to properly understand the true economic costs as well as the nature and structure of terrorism. Demonstrated the economic and social consequences of terrorism, hampering the functioning of the international financial system and causes a serious damage to the national economy. This paper examines and discusses the impact of terrorism on investments, tourism, direct capital investments, consumer behavior, consumption and savings, stock markets, foreign trade, agriculture and livestock, investments, State Budget and finally national income and economic growth.

Keywords: Terror, Terrorism, Security, Crime, Economy

* Maliye Uzmanı, Mali Suçları Araştırma Kurulu (MASAK), aalp@masak.gov.tr

Giriş

Ekonomistler uzun yıllardır savaş ve barış dönemlerinin ekonomik sonuçları ile ilgilenmektedir. Birinci Dünya Savaşından İkinci Dünya Savaşına kadar, aralarında Keynes, Pigou, Meade ve Robbins'in de bulunduğu önde gelen ekonomistler, savaş ve barış dönemlerinin ekonomik durumları ve bu dönemlerin birbirleriyle etkileşimini araştırmıştır. Teröre ve terörün ekonomik sonuçlarına ise savaşırlara kıyasla daha az önem atfedilmiştir. Ancak bu durum da son 20 yıl içerisinde yaşanan uluslararası terör olaylarından sonra değişmeye başlamıştır.

Son 35 yıl içerisinde dünyada 20.000'den fazla terör eylemi olmuş, bu eylemlerde toplam olarak 90.000'den fazla ölüm ve yaralanma olmuştur. Terör amaç değiştirmese de, yıllar içerisinde teknolojik gelişimin de katkısıyla teröristler daha karmaşık ve şiddetli taktikler kullanmaya başlamıştır (Barth, Tong vd, 2006:3).

Terörün temel özelliklerinden birisi, olağandışı olmasıdır ve olağandışı olayların riskini öngörmek çok zordur. Bu durum, ekonomik modeller için kavramsal sorunlar doğurur. Bu nedenle, terörün ekonomik sonuçlarını net olarak ortaya koymak kolay değildir. Ancak son yıllarda, terörün ekonomik maliyetlerinin de olduğunu ortaya koyan çalışmalar yapılmıştır.

Terörün diğer etkilerinin yanı sıra ekonomik etkilerini anlamak önemlidir. Zira başarılı bir terörle mücadele politikasının ön şartı, terörün niteliğini, yapısını ve etkilerini doğru anlamaktan geçer. Terör, gösterdiği ekonomik etkiler nedeniyle aynı zamanda para ve maliye politikalarını da etkileyen önemli unsurlardan biridir.

İnsan hayatının sona ermesi, yaralanmalar, arama ve kurtarma çalışmaları, binalara verilen maddi zararlar gibi terörün doğrudan ekonomik sonuçları, terör olayının olmasından hemen sonra ortaya çıkar ve kendisini daha çok kısa vadede gösterir. Terörün, kısa vadeli bu yıkıcı etkilerinin yanı sıra, orta ve uzun vadede de ekonomi üzerinde olumsuz etkileri bulunmaktadır. Terörün ekonomik etkilerini ele alan akademik çalışmaların birçoğunda çıkan ortak sonuç, terörün doğrudan ekonomik maliyetlerinin, diğer ekonomik maliyetlerine kıyasla daha düşük düzeyde ve kısa dönemde ortaya çıkmasıdır. Terörün dolaylı maliyetleri ise, sektörlere, ülkelere ve zamana göre farklılık arz edebilmektedir.

Bu etkilerin ülkeler, sektörler ve zaman içerisindeki boyutu ve dağılımı ise, terör saldırısının niteliği, çarpan etkisi, terör saldırısı sonrası uygulanan terörle mücadele politikalarına ve piyasaların elastikiyeti gibi bir dizi faktöre bağlıdır.

Terörün ekonomik etkileri konusunda yapılan akademik çalışmalarda bazı temel sorunlar ortaya çıkmaktadır:

- Terör dolayısıyla ortaya çıkan "zarar"ın tanımı ve kapsamı,
- Terör kayıplarının ölçümü,
- Farklı türlerde ortaya çıkan zararı toplama güçlüğü,
- Farklı sektörlerde ortaya çıkan zararların birbirini tetiklemesi dolayısıyla mükerrer sayımı,
- İkincil ve dolaylı etkilerin terörle illiyet bağının kurulması.

Bu çalışmamızda, temel sorunlar ele alınacak, daha sonra terörün ekonomik etkileri incelenecektir. Bu kapsamda ilk olarak terörün neden olduğu doğrudan kayıplara değinilecek, daha sonra terörün; yatırımlar, tüketici davranışları, tüketim ve tasarruf düzeyi, dış ticaret, doğrudan yabancı sermaye yatırımları, turizm, menkul kıymet piyasaları, milli gelir ve büyüme, bütçe ve son olarak tarım ve hayvancılık üzerindeki etkileri ele alınacaktır.

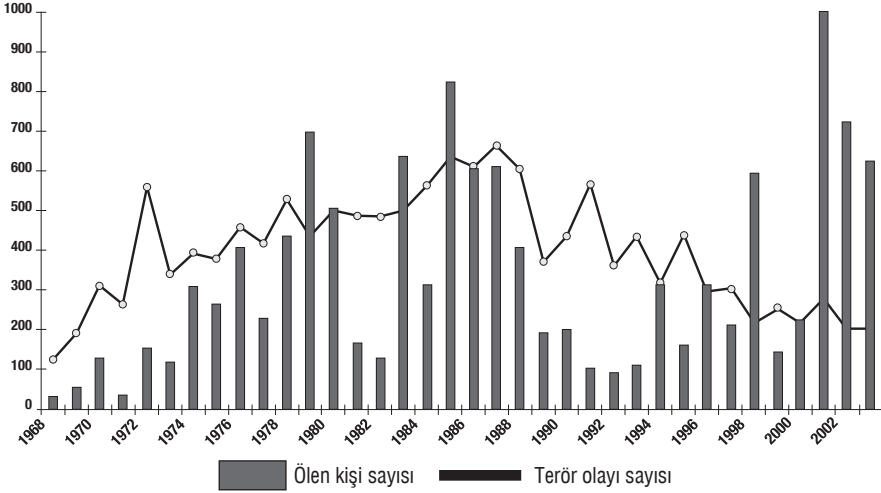
1. Terörün Doğurduğu Zararın Ölçülmesi

Terör eylemleri olağandışıdır ve öngörülebilir bir zamansal döngüsü yoktur. Terör üzerine yapılan birçok akademik çalışmada, terör eylemlerine ilişkin göstergelerden yararlanılarak, ortaya çıkan zarar buna göre değerlendirilmektedir. Bu alanda sıklıkla kullanılan bir gösterge, “terör eylemlerinin sayısı”dır. Ancak yapılacak bir değerlendirmede bu göstergenin kullanılması, büyüklüğüne bakmaksızın bütün terör eylemlerini aynı derecede ele alınması anlamına gelir. Bu kapsamda örneğin Dağlıca baskını ve bir turistin rehin alınması da birer terör eylemi olarak dikkate alınır. Bu nedenle bu gösterge, ele alınan terör olaylarının büyüklüklerinin birbirine çok yakın olması halinde anlamlı olacaktır.

Terör olaylarının büyüklük açısından gösterdikleri farklılıkları dikkate almak üzere bazı çalışmalarda “zarar gören kişi sayısı”nın dikkate alındığı görülmektedir. Ancak bu çalışmalarda da ortak bir yaklaşım bulunmamaktadır; bazı çalışmalarda sadece “ölü sayısı” ele alınırken, diğer bazı çalışmalarda ise “ölü ve yaralı sayısı” birlikte dikkate alınmaktadır.

Esasen terörün ekonomik etkilerini incelerken, farklı değişkenlere bir arada bakmak daha sağlıklı sonuç verecektir. Örneğin, aşağıdaki grafik 1968–2003 yılları arasındaki uluslararası terör eylemlerini göstermektedir.

Grafik 1. Uluslararası Terörizm Eylemlerindeki Olay ve Ölü Sayısı (1968–2003)

Grafiğe bakıldığında (Frey, Luechinger vd, 2007:5), terör olaylarının 1968’te 125’ten 1987’de 665’e yükseldiği görülmektedir. 1980’lerin sonlarına doğru terör olaylarının sayısı artarken, bu yıldan sonra düşüşe geçmiştir. Bu zaman dilimine sadece terör olayı sayısı açısından bakıldığında, terörün ciddi bir tehdit olmaktan çıkmaya başladığı yorumu yapılabilir. Ancak terör olaylarında ölen kişi sayısı açısından bakıldığında, rakamın 1968’de 34’ten 2001’de 3250’ye yükseldiği görülmektedir. Grafikteki seriye bakıldığında, uluslararası terör eylemlerinin düşüşte olduğu, buna karşın terör eylemlerinde ölen kişi sayısında ciddi bir düşüş olmadığı görülmektedir. Bu durumda yapılabilecek tek yorum, uluslararası terör eylemlerinin her geçen yıl daha da öldürücü bir şekilde tasarlandığıdır.

Bunun en önemli nedeni, terörün son yıllarda, askeri hedeflerden sivil hedeflere doğru

yönelmeye başlamasıdır (Johnston, 2005:3). Terör üzerine yapılan akademik çalışmalarda da aynı yorum yapılmaktadır. Yapılan bir çalışmaya (Enders ve Sandler, 2002:7) göre, 2000’li yıllarda gerçekleştirilen bir terör eyleminin, 1970’li yıllardaki terör eylemlerine göre daha fazla kayıpla sonuçlanma ihtimali %17 oranında daha fazladır. Terör eylemlerinin öldürücülük derecesindeki bu artış ise, masum insanların kitlesel imhasını hedefleyen ve bu sayede isimlerini duyurmak isteyen radikal terör örgütlerinin oranındaki artışa bağlanmaktadır (Frey, Luechinger vd, 2007:5).

Öte yandan terör eylemlerinin sonucunda ortaya çıkan “zarar”ın tanımı ve kapsamı konusunda da farklı bakış açıları söz konusu olabilmektedir. Terörün doğrudan yol açtığı zararın içeriği konusunda, çalışmalarda genellikle bir yaklaşım yakınlığı bulunmaktadır. Bu kapsamda genellikle ilk aşamada akla gelen insan kayıpları, zarar gören binaların yeniden inşası, kriz yönetimi kapsamında yapılan harcamalar ön plana çıkmaktadır. Bu konuda yapılan çalışmalarda, “zarar”ın kapsamı konusundaki farklılıklar, esasen terörün dolaylı sonuçları üzerinde yoğunlaşmaktadır. Terörün belirli sektörler üzerindeki etkilerini, ele alınan sektörleri etkileyen diğer unsurlardan ayırıştırarak ortaya koymak kolay değildir. Ayrıca, aynı sektörde ortaya çıkan farklı türlerdeki zararların birbirini tetiklemesi dolayısıyla söz konusu “zarar”ın boyutuna ilişkin mükerrer sayma sorununun da göz önünde bulundurulması gerekmektedir. Söz konusu mükerrer sayma sorunu ise, terörün farklı sektörler üzerindeki etkilerinin incelenmesi durumunda sektörler arasında da ortaya çıkacaktır. Diğer bir ifadeyle, terörün bir sektörde gösterdiği sonuçlar, başka bir sektörde de yeni olumsuz sonuçları tetikleyebilecektir.

Farklı sektörlerde ortaya çıkan ikincil ve dolaylı etkilerin, “zarar” kapsamında ölçülmesine ilişkin mükerrer sayma sorununun yanı sıra, söz konusu ikincil etkilerin terörle illiyet bağının kurulması ise diğer bir ölçüm sorunu olarak ortaya çıkmaktadır.

Terörün ekonomik etkilerini ele alan çalışmalarda ortaya çıkan bir diğer sorun, farklı türlerde ortaya çıkan zararları toplama güçlüğüdür. Örneğin terörün turizm gelirlerini azaltıcı etkisi ile ülkenin ekonomik büyüme oranlarını düşürme etkisini bir arada değerlendirerek terörün bu iki alanda gösterdiği toplam etkiyi rakamsal olarak ortaya koymak kolay değildir.

Akademik çalışmalarda sergilenen yaklaşım farklılıkları ise, bu çalışmalarda ortaya konulan sonuçların birbiriyle kıyaslanmasını güçleştirmektedir. Terörün ekonomik etkilerini araştıran akademisyenler, farklı yöntemler benimseme yoluna gitmiştir. Bazı araştırmalarda (Blomberg, Hess vd, 2004) terörün ekonomik etkileri tahmin edilirken, incelenen ülke sayısı sınırlı tutulmuş, hatta bazen sadece bir tek ülke incelenmiştir. Diğer bazı araştırmalarda (Drakos ve Kutun, 2003) ise terörün ekonomik etkileri, terör saldırılarının türleri net bir şekilde farklılaştırılarak tahmin edilmiştir.

Çalışmamızda, konu ile ilgili olarak yapılan araştırmalar da dikkate alınarak, terör nedeniyle farklı alanlarda ortaya çıkan ekonomik etkiler ayrı başlıklar altında incelenecektir.

2. Terörün Ekonomik Etkileri

Terörün ekonomik sonuçlarını net olarak ortaya koymak kolay değildir. Son yıllarda, terörün doğrudan maliyetlerinin yanı sıra diğer bazı ekonomik maliyetlerinin de olduğunu ortaya koyan çok sayıda çalışma yapılmıştır. Ancak 30 yılı aşkın bir süredir terörle mücadele eden ülkemizde terörün ekonomi üzerindeki etkileri, birkaç çalışma dışında yeterince ele

alınmamıştır. Oysa başarılı bir terörle mücadele politikasının ön şartı, terörün niteliğinin ve yapısının yanı sıra ekonomik maliyetlerini doğru anlamaktan geçer.

Bu bölümde, terörün turizm, doğrudan yabancı sermaye yatırımları, tasarruf ve tüketim, yatırım, menkul kıymet piyasası, dış ticaret, yerel ekonomi ve nihayetinde ekonomik gelişme üzerindeki etkileri tartışılacaktır.

2.1. Terörün Neden Olduğu Doğrudan Kayıplar

Terörün ilk ve doğrudan etkisi, insan hayatı da dâhil olmak üzere verilen maddi kayıplardır. Arama ve kurtarma çalışmalarından kaynaklanan maliyetler ile saldırı sonrası kriz yönetimi harcamaları da önemli maliyet kalemleridir. Bu sonuçlar, terör eyleminin olmasından hemen sonra ortaya çıkar. Diğer bir deyişle, bu etkiler terörün kısa vadeli ve doğrudan sonuçlarıdır.

Bu çerçevedeki en önemli unsur ise hiç şüphesiz insan kaybıdır. TBMM İnsan Haklarını İnceleme Komisyonu, Terör ve Şiddet Olayları Kapsamında Yaşam Hakkı İhlallerinin İncelenmesine Yönelik Kurulan Alt Komisyon'un Ocak 2013 tarihli Taslak Raporuna göre, son 30 yıl içerisinde Türk Silahlı Kuvvetleri ile Bakanlıkların verdiği toplam şehit sayısı 7918'dir (TBMM, 2013:60). Aynı raporda Emniyet ve Jandarma bölgelerinde terör nedeniyle meydana gelen toplam sivil ölümleri ile ilgili rakamlara da yer verilmiştir. Buna göre, Emniyet bölgesi için 16.05.1987- 29.10.2011 tarih aralığında 1.633 ve Jandarma bölgesi için 1984 yılından 09.10.2012 tarihine kadar 3.924 olmak üzere toplam 5.557 sivilin terör olayları nedeniyle yaşamını yitirmiş olduğu görülmektedir (TBMM, 2013:65). Söz konusu rakamlara yaralanmalar da dâhil edildiğinde binlerce kişinin PKK teröründen doğrudan zarar gördüğü sonucuna ulaşılabilir.

Öte yandan kamu binaları sıklıkla terör saldırılarının hedefleri arasında yer almaktadır. Bu kapsamda okullar, sağlık ocakları, hastaneler, yollar, demiryolları, boru hatları, barajlar ve sıklıkla karakollar terör saldırısına maruz kalabilmektedir. Bu tür terör saldırılarının hedefi, devletin, hedef alınan bölgeye hizmet götürmesini engellemek ve devletin bu bölgedeki hakimiyet alanını kırmaktır.

TBMM İnsan Haklarını İnceleme Komisyonu, Terör ve Şiddet Olayları Kapsamında Yaşam Hakkı İhlallerinin İncelenmesine Yönelik Kurulan Alt Komisyon'un Ocak 2013 tarihli Taslak Raporuna göre; terör örgütü PKK'nın gerçek yüzünü gösteren olaylardan birisi de bölgede millî devşirebileceği cehalet ortamını sağlamak için öğretmenlere saldırıları, okulları molotof kokteyli ile yakma girişimleridir. Bu eylemlerde çocuk ve gençleri kullanan örgüt böylelikle ayrıca genç kuşaklar üzerinde eğitim karşıtı kısırcı bir ortamı oluşturmak istemektedir (TBMM, 2013:199).

Saldırı sonrası yıkılan veya zarar gören binalar, devlet için bir maliyet niteliğindedir. Bu gayrimenkullerin anında yeniden yapılması veya anında onarılması her zaman mümkün değildir. Zira bu tür maliyetler olağandışı bir nitelik taşır ve bütçeden bu zararların giderilmesine yönelik kalemlere yer verilmemiş olabilir. Bu tür maliyetlere yönelik olarak bütçede bir pay ayrılmış olsa dahi, söz konusu gayrimenkullerin yeniden yapılması veya onarılması belirli bir zamanı zorunlu kılar ve bu zaman dilimi içerisinde saldırıda bulunulan kamu binasının vermiş olduğu hizmetlerde aksamaların yaşanması doğal olacaktır.

2.2. Yatırımlar Üzerindeki Etkileri

Terörün ekonomik maliyetleri kapsamında akla ilk gelen unsur, terörün ekonomide yarattığı belirsizlik ortamıdır. Bu ise, ekonominin bütün sektörlerinde kendisini hissettirir. Yapılan bir araştırmaya (Blomberg, Hess vd, 2004:19) göre, terör eylemleri arttıkça yatırımlar azalmakta, kamu harcamaları artmaktadır.

Konuya şirketler açısından bakılırsa; hammaddeden nihai mala kadar üretim zincirinin her bir aşaması terör tehdidinde açıktır. Simon'a göre (2002:56), çok uluslu şirketlerin terör riski daha yüksektir, zira şirketler ve kurumsal semboller, teröristler için daha çekici hedeflerdir. Gelişmiş finansal merkezler, havaalanları, petrol dağıtım kanalları da aynı şekilde terör riski yüksek olan alanlardır. Fabrikalara, üretim ve dağıtım merkezlerine bilgi işlem sistemlerine, dağıtım kanallarına, hatta markalara, yazılımlara yapılacak bir terör saldırısı, ölçülemeyecek derecede büyük zararlar doğurabilir.

Terör dolayısıyla artan risk ve belirsizlik ortamı, istihdam olanaklarını da kısıtlamaktadır. TBMM İnsan Haklarını İnceleme Komisyonu, Terör ve Şiddet Olayları Kapsamında Yaşam Hakkı İhlallerinin İncelenmesine Yönelik Kurulan Alt Komisyon'un Ocak 2013 tarihli Taslak Raporuna göre, terör olaylarının terör olaylarının meydana geldiği bölge halkına yaşattığı maliyetlerden birisi de yaşadıkları yerlerden göç etmek zorunda kalmalarıdır. Bu maliyeti azaltma ve ortadan kaldırma yönünde geliştirilen projelerden birisi Köye Dönüş ve Rehabilitasyon Projesi (KDRP)'dir. KDRP; Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgelerimizde, terör ve güvenlik kaygılarıyla yaşadıkları yerlerden göç etmek durumunda kalan vatandaşlarımızdan gönüllü olarak geri dönmek isteyenlerin geri dönüşlerinin kolaylaştırılması, geri dönülen yerlerde gerekli sosyal ve ekonomik alt yapının tesisi ile sürdürülebilir yaşam koşullarının oluşturulması, geri dönmek istemeyenlerin ise mevcut yaşadıkları yerlerde şehir hayatına uyumlarının geliştirilmesi, ekonomik ve sosyal durumlarının iyileştirilmesini amaçlayan bir projedir.

KDRP verilerine göre, terör ve güvenlik kaygılarıyla köylerinden göç etmek zorunda kalan hane sayısı 62.448, köylerinden göç etmek zorunda kalan vatandaş sayısı ise 386.360'tır. KDRP sayesinde köylerine geri dönen hane sayısı 28.384 ve KDRP sayesinde köylerine geri dönen vatandaş sayısı ise 187.861'dir.

Aynı Rapora göre insanların bir kısmı terör örgütünün baskısı bir kısmı da terör örgütü ile mücadele eden birimlerin terörle mücadelenin gereği anlayışı ve zorlamaları nedeniyle yaşadıkları köy ve mezraları bırakarak bir kısmı en yakın il ve ilçelere bir kısmı ise akrabalarının bulunduğu ya da daha önce bir şekilde bildikleri batıdaki illere ve metropollere göç etmişlerdir. Yaşanan göç bir yandan ayrıldıkları yerin ekonomik potansiyelden mahrumiyet diğer taraftan göç edilen yerlerde yeni problemlerle yüzleşmeleri anlamına gelmektedir.

Terör, işlem maliyetlerini yükselten bir unsur olarak da karşımıza çıkmaktadır. Esasen işlem maliyetlerini yükselten unsur terör saldırısının bizzat kendisi değil, terörle mücadeledir. Terör örgütlerinin nerede hangi tür bir saldırıda bulunacağı belirsiz olduğu için ülkenin tamamında teröre karşı önlemler alınmak durumundadır. Örneğin gümrük kontrolleri artırılır, güvenlik görevlisi sayısı artırılır, havaalanlarında daha gelişmiş detektörler alınmaya başlanır. Bu, sadece maliyetleri arttırmakla kalmaz, aynı zamanda işlemleri de yavaşlatarak ekonomiye yük olur.

Bazı durumlarda alınan ilave güvenlik tedbirleri, terör tehdidi azalmış olsa dahi halk tarafından bir tehdit algılamasına yol açabilir. Bu algılama ise, tüketici davranışlarına yansımaktadır. Daha fazla güvensizliğe yol açabilecek tedbirler sonucunda sermaye başka bölgelere doğru kayabilir, yatırımlar ertelenebilir, tüketiciler de alışverişlerini geciktirebilirler.

11 Eylül saldırıları sonrasında uygulanan politikalara bakıldığında, önlemler ağırlıklı olarak gümrük ve sınır kontrollerinin artırılması üzerinde odaklanmış, ayrıca göçmen mevzuatı da katılaştırılmıştır. Yapılan bir araştırmaya (Walkenhorst ve Dihel, 2002:5) göre, uygulanan bu önlemler sonucunda uluslararası işlem maliyetleri % 0,5 ila % 3 arasında artış göstermiştir. İşlem maliyetlerindeki bu artışın iç ticareti etkilemesi kaçınılmazdır.

Ayrıca terör olaylarının yaşandığı bölgelere yapılacak nakliyatların ücretlerinde de bir artış yaşanacaktır. Bu ise, sigorta primlerinin yükselmesiyle birlikte yatırım maliyetlerini arttıran bir diğer unsur olarak ortaya çıkmaktadır.

Terör riskinin yükselmesi, kaçınılmaz olarak işletme stratejilerini de etkileyecektir. Risk değerlendirmesi, yatırım kararlarında her zaman en önemli etkenlerden birisi olmuştur: Şirketler, kritik ülkelere yapacakları yatırımlarda karar verirken BERI (Business and Environment Risk) olarak bilinen endekse önem verir. Terör riski konusunda en ufak bir ipucu, yatırım kararlarını ciddi ölçüde değişikliğe uğratabilir. İş stratejilerindeki değişiklikler ise dış ticarete yansımaktadır.

Terör eylemleri, yatırımların sadece düzeyini değil dağılımını da etkilemektedir. Terör, kaynakları yatırımlardan çekip güvenlik harcamalarına aktarmaktadır. Bu durum, hem kamu kaynakları hem de özel sektör kaynakları için geçerlidir. Avrupa'daki şirketlerin %36'sı, şirketlerinin veya personelinin teröre maruz kalabileceklerine inanmaktadır ve şirketlerin %77'si güvenliklerine yıllık gelirlerinin %2'sinden daha az bir bütçe ayırmıştır (Rand Europe, 2004:1). Ayrıca terör riski ne kadar yüksek olursa, şirketlerin bunu kompanse edebilmek için vermek zorunda kalacakları sigorta primi de yükselecektir. Konuya kamu kaynakları açısından bakılırsa terörün, kaynakları yatırımlardan kamu harcamalarına doğru kaydırması, dış borçlanmanın artması anlamına gelir. Az gelişmiş ülkelerde terör sonucunda kamu harcamalarının artması, dış rezervlerin satılması ve emisyonu gidilmesi sonucunu doğurur.

Terör, yatırımların aynı zamanda türünü de değiştirmektedir. Yapılan bir çalışmaya göre (Australia Department of Foreign Affairs and Trade, 2004:5), terör olaylarının olduğu bölgede yatırımlar azalmakla kalmamakta, aynı zamanda kısa vadeli yatırımlara dönüşmektedir. Şirketler, artan belirsizlik dolayısıyla uzun vadeli plan yapamamakta ve kısa süre içerisinde başka bir bölgeye taşınacak şekilde kendisini organize etmekte ve yapılmaktadır.

2.3. Tüketici Davranışları, Tüketim ve Tasarruf Üzerindeki Etkileri

Terörün toplam tüketim ve tasarruf üzerinde göstermiş olduğu etkiler de ülke ekonomisi üzerinde önemli bir role sahiptir. Zira bu, yatırım düzeyini ve dolayısıyla ekonomik büyümeyi etkilemektedir. Kuzey İrlanda üzerinde yapılan çalışmada (Frey, Luechinger vd, 2007:24), terör eylemlerinin düzeyinin azalması karşılığında bireylerin yıllık gelirlerinin %41'ini ödemeye razı oldukları ortaya konulmuştur. Tüketim ve dolayısıyla tasarruf oranı, terör eylemlerinden birkaç şekilde etkilenebilir. Terör, algılanan risk düzeyini artırabilir. Bruck ve Wickstrom'a göre (2004:4) tüketici kaygıları en çok hizmet sektörünü, özellikle turizm, ulaşım ve sigorta sektörünü etkilemektedir. Risk algılamasının yükselmesi dolayısıyla bu sektörlerde tüketim

eğilimi düşmekte, bu ise kaynakların bu sektörlerden çekilmesi anlamına gelmektedir ki bu da büyüme oranını etkilemektedir. Ayrıca terör, bireylerin paralarını tüketime harcamaktansa vergi cennetleri gibi ülkelere yatırarak tasarruf etmelerini teşvik edebilir. Ters yönlü olan bu iki etki dolayısıyla terörün tasarruf ve tüketim üzerinde nasıl bir etkide bulunduğu, ampirik bir soru olarak ortaya çıkmaktadır.

2.4. Dış Ticaret Üzerindeki Etkileri

Terör, dış ticareti çeşitli şekillerde etkileyebilir. İlk olarak, terör dolayısıyla zedelenen güven ortamı nedeniyle ticaret yapmanın maliyeti artacaktır. İkinci olarak, artan güvenlik önemleri dolayısıyla işlem maliyetleri artacaktır. Üçüncü olarak, ticarete konu olan malların doğrudan zarar görme riski bulunmaktadır. Saddam Hüseyin'in devrilmesinden sonra petrol boru hatlarına yapılan saldırı dolayısıyla petrol ihracatının sıkıntıya girmesi bu türden bir risktir (Frey, Luechinger vd, 2007:15).

1960–1993 döneminde 200'den fazla ülke üzerinde yapılan bir araştırmaya (Nitsch ve Schumacher, 2004:178) göre, teröre maruz kalan ülkelerin birbirleriyle daha az ticarete girdikleri ortaya konulmuştur. Çalışmanın bir diğer sonucuna göre, terör olaylarının sayısının %100 oranında artması, karşılıklı dış ticareti %4 oranında azaltmaktadır. Çalışmada, anti-terör politikalarının işlem maliyetlerini düşürmesi amacıyla ülkelerin gümrük ve polis idareleri arasında uluslararası teknik işbirliğine gidilebileceği belirtilmektedir.

2.5. Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları Üzerindeki Etkileri

Konuya doğrudan yabancı sermaye yatırımları (DYSY) açısından bakılacak olursa, terörün bu tür yatırımlar üzerinde negatif bir etkisinin olduğu düşünülebilir. Geleneksel yaklaşım, yabancı yatırımcıların güveninin kaybolması dolayısıyla ülkeden sermayenin kaçacağı yönündedir. Bazı akademik çalışmalarda ortaya çıkan sonuçlar da bu fikri destekler niteliktedir. Yapılan bir çalışmada (Abadie ve Gardeazabal,2005:1), terörün DYSY üzerindeki etkileri araştırılmış, ölçüm için kullanılan 28 modelin 25'inde bu endeksin DYSY/GSMH oranına en az %10 düzeyinde ters yönde etki ettiği saptanmıştır.

Ancak yabancı yatırımcıların düşünceleri her zaman birbiriyle paralel değildir. Kar peşinde koşma ve yeni ticaret ortakları bulma isteği, yatırım yapmada algılanan politik riske nazaran genellikle daha güçlü bir motivasyondur (Wagner, 2006:1).

Küresel terör, her ne kadar yatırım kararlarını doğrudan etkileyen bir faktör olsa da, bu faktör yatırımcıları 11 Eylül saldırılarından sonra yatırım yapmaktan alıkoymamıştır. UNCTAD'a göre, gelişmekte olan ülkelere olan DYSY akımları 2000–2004 yılları arasında %200 oranında artış göstermiştir. Aynı dönem boyunca, gelişmiş ülkelere gelen DYSY ise %27 oranında azalmıştır. Gelişmiş ülkelerde, ülkeye giren DYSY trendi düşerken, bu trend gelişmekte olan ülkelerde yükselmiştir. Terör saldırılarının büyük bir kısmının gelişmekte olan ülkelere olduğu düşünüldüğünde bu sonuç daha anlamlıdır.

Birleşmiş Milletler tarafından yapılan bir diğer araştırmada (World Investment Report, 2004:1), 2001-2003 yılları arasında, ülkelerin ekonomik büyüklükleri de dikkate alınarak ülkelere giren DYSY karşılaştırılmıştır. Bu karşılaştırmada, ülkenin toplan DYSY yatırımları içerisindeki payı, toplam GSMH içerisindeki payına oranlanmış ve ülkeler sıralanmıştır. İlginc bir şekilde, ilk 20 sırada yer alan ülkeler arasında sadece 3 ülke gelişmiş ülke kategorisindedir.

140 ülke arasında Almanya 102., ABD 112. ve Japonya 132. sırada yer almıştır (Wagner, 2006:1).

Bu durumda terör riski DYSY kararlarını ters yönde mi etkilemektedir? Esasen bu, birinin nereye yatırım yapmak istediğine bağlıdır. Irak'a yatırım yapmayı düşünen bir firma için terör riski, Kanada'ya yatırım yapmak isteyen bir şirkete göre daha önemli olacaktır. 1960 ve 70'li yıllarda çok uluslu şirketlerin yöneticileriyle yapılan görüşme ve anketlerin sonuçlarına göre, politik ortam, yatırım kararlarını en çok etkileyen faktörler arasında sayılmaktadır (Wagner, 2006:1). Ancak A.T.Kearney tarafından yıllık olarak yayınlanan DYSY Güven Endeksinde (A.T. Kearney, 2004:7), dünyanın en büyük 1000 şirketinin yöneticilerine yönelik DYSY ile ilgili bir anket düzenlenmiştir. Sonuç şaşırtıcıdır: 2004 yılında terör ve güvenlik konusu, 15 endişenin 7. sırasında yer almıştır.

Politik risk, terör ve DYSY akımları arasındaki ilişkiyi araştıran ampirik çalışmalar, birbiriyle tezat nitelikte sonuçlar ortaya koymuştur. Bazı çalışmalarda bir ilişki tespit edilmişken, diğer bazı çalışmalarda ilişki olmadığı ortaya konulmuştur. Bazı çalışmalarda DYSY akımlarını açıklamak üzere bazen makroekonomik değişkenlere ağırlık verilmiş, diğer bazı çalışmalarda ise politik değişkenler üzerinde durulmuştur. Teoride ve pratikte politik ve ekonomik değişkenler arasında keskin bir ayırım yapmak zordur. Bu nedenle özellikle gelişmekte olan ülkelerde DYSY kararlarının hem politik hem de ekonomik değişkenler tarafından belirlendiğini söylemek yanlış olmayacaktır.

Harvard Üniversitesi tarafından yapılan bir çalışmada (Abadie ve Gardeazabal, 2005:15) ortaya çıkan sonuca göre, artan terör riski net DYSY'yi düşürmektedir. Küresel bir ekonomide, yatırımcılar fonlarını çeşitlendirebilir, bu nedenle terör sermayenin ülkeler arasındaki dolaşımında etkili olabilir.

Pennsylvania State University tarafından yapılan bir çalışmada (Li ve Schaub, 2004:253), 1975–1997 yılları baz alınarak 112 ülke üzerinde yapılan bir çalışmaya göre; DYSY, ticaret ve portföy yatırımlarının ülkelerdeki terör olayları üzerinde doğrudan bir etkisi bulunmamış, ülkenin ekonomik gelişimi ve ticaret ortaklarının terör olaylarının sayısını düşürdüğü görülmüştür. Bu kapsamda, DYSY ve ticaret ekonomik gelişmeyi tetiklediğinden, bu iki değişkenin terör üzerinde negatif bir etkisi olduğu da söylenebilir.

Pennsylvania State University tarafından yapılan bir diğer çalışmada ise (Li, 2005:278–297), ülkenin demokrasi düzeyi ile terör arasındaki ilişki araştırılmıştır. Bu çalışmada, 1975–1997 yılları arasında 119 ülke incelenmiştir. Çalışmada çıkan sonuç, aynı konuda yapılan önceki akademik çalışmaların aksi yöndedir. Demokrasinin, seçme hakkı gibi bazı unsurları terör eylemi sayısı üzerinde negatif bir etkiye sahipken, kişisel hürriyetlerin kısıtlanabilmesi gibi diğer bazı unsurları ise terör eylemi sayısı üzerinde pozitif bir etkiye sahiptir (Wagner, 2006:2).

Her iki çalışmada da anlamlı sonuçlara ulaşılmış, sonuçlar rakamlarla desteklenmiştir. Ancak iki çalışmada da farklı tarihlere ve yönetim şekillerine rağmen birçok ülkenin uzun dönemli teröre maruz kaldığı göz önünde bulundurulmamıştır. Bu ülkeler arasında Kolombiya, Türkiye, Nepal, Hindistan, Pakistan, Filipinler, İspanya, İngiltere, Suudi Arabistan ve Cezayir sayılabilir (Wagner, 2006:3).

Terör riskinin algılanması, bazı yatırım kararları üzerinde ciddi etkiler doğurmakta iken, diğer bazı yatırımları engellemektedir. Yatırım kararını etkileyen faktörler arasında,

yatırım yapılacak yerin ekonomik açıdan güvenliği, ülkede yatırım yapma kolaylığı, ülkenin hukuk düzeninin işleyişi ve yatırımın maliyeti sayılabilir. Ülkede terörün olup olmadığı ise “algılama”ya bağlıdır. Ancak tüketici davranışları, birçok çalışmada göz ardı edilen unsurlardan biri olmuştur. Terörün operasyonel kapasite üzerindeki etkisini tahmin etmek, yatırımın başarısını nasıl etkilerse, tüketici davranışlarını doğru tahmin etmek de yatırımın başarısını aynı şekilde etkileyecektir (Wagner, 2006:4).

Örneğin, bazı Avrupalılarca hissedilebilecek ABD düşmanlığının, ABD şirketlerinin Avrupa’da daha az mal satmasına neden olabileceği düşünülebilir. Tüketici davranışları üzerine yapılan bir çalışmada (Katzenstein ve Keohane, 2006), Avrupalı tüketicilerin %20’sinin ABD mallarını almaktan kaçındığı, ancak ABD şirketlerinin 2000–2004 yılları arasındaki Avrupa satışlarının Avrupalı rakipleri kadar hızlı arttığı tespit edilmiştir. Buradan hareketle, Avrupalı tüketicilerin, ABD hükümetinin eylemleri ile ABD şirketlerinin ürünleri arasında bir ayırım yaptığı söylenebilir (Wagner, 2006:4).

Terör dolayısıyla şirketlerin kısa vadeli maliyetleri yüksek olabilir, ancak terörün ulusal ekonomi üzerindeki potansiyel uzun vadeli etkisi yıkıcı olabilir. Yapılan bir çalışmada (Australia Department of Foreign Affairs and Trade, 2004:12), DYSY’larına bağımlılıkları nedeniyle gelişmekte olan ülkelerde terörün ekonomik etkilerinin çok daha fazla görüldüğü belirtilmiştir.

Sonuç olarak, terör riski algılamasının DYSY kararlarını ters yönde etkileyip etkilemediği konusunda verilebilecek tek bir cevap yoktur, cevap bir dizi değişkene bağlıdır. Yapılan akademik ve ampirik çalışmalarda da çok farklı sonuçlara ulaşılmıştır. Bazı şirketler kar maksimizasyonuna odaklanmışken, diğer bazıları risk yönetimi ve zararın minimize edilmesine çalışabilir (Wagner, 2006:5).

2.6. Turizm Üzerindeki Etkileri

Dış turizm gelirleri, gelişmekte olan birçok ülke ekonomisinin temel döviz kaynağı niteliğindedir. Turizm sektörünün yüksek çarpan etkisi nedeniyle bu sektörde ani bir daralma yaşandığında, ekonominin genelinde daha sert etkiler gözükmemektedir (Yeşiltaş, Öztürk vd, 2008:176). Teröristler de turizmin bu önemini zaman içerisinde fark etmeye başlamıştır. Yerli ve yabancı basında büyük yankı uyandırması nedeniyle turistler, terör örgütlerinin önemli hedefleri arasındadır. Bu yolla teröristler, medyanın ilgisini ve dolayısıyla propaganda amaçlarını gerçekleştirme şanslarını artırır (Sönmez, 1998:425). Terör örgütleri, turistlerin gözünü yıldırmak için döviz girişini azaltmaya ve bu sayede hükümet üzerine baskı kurmaya çalışmaktadır (Sönmez ve Graefe, 1998:119).

Turistlere yönelik saldırılar, ülkeye döviz girişini azaltması sonucunu doğursa da, bu saldırıların sadece ekonomik amaçlı olması muhtemel değildir. Turistlere yönelik şiddet olaylarının temelinde sembolik bir önem de söz konusudur. Bu tip uygulamaya en belirgin örnek, İspanya’daki ETA terör örgütünün 1985-1987 yılları arasında turistik otelleri hedef seçmesidir. Benzer şekilde, 1990’lar süresince Türkiye’de PKK tarafından yapılan periyodik bombalı ve silahlı saldırılar, turist girişleri üzerinde negatif bir etkiye sahiptir. Hall’a göre Türkiye’deki PKK eylemleri, sadece İngiltere’den gelen turistlerin sayısında yaklaşık %20 oranında azalmaya yol açmıştır (Hall’dan aktaran Yeşiltaş, Öztürk vd, 2008:182).

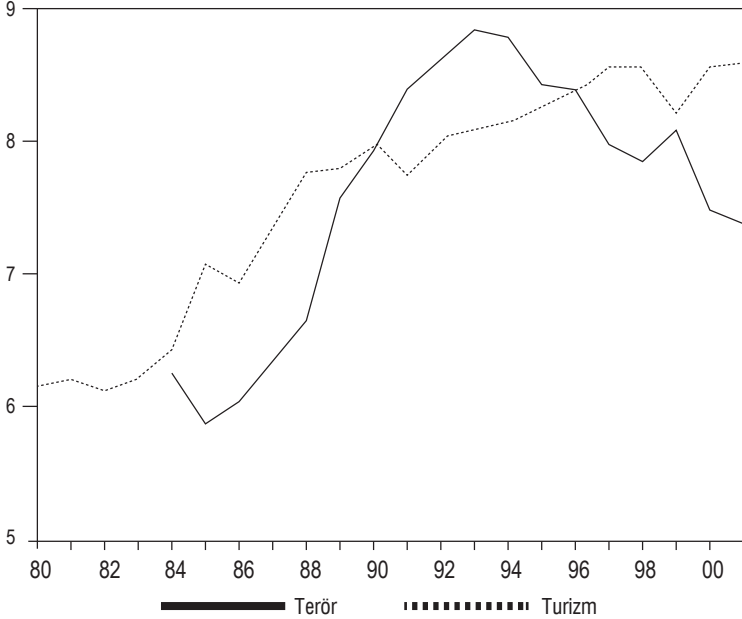
Akademik çalışmalarda, terörün turizm sektörü üzerindeki etkileri rakamsal olarak

ortaya konmaktadır. Enders ve Sandler tarafından 1991 yılında İspanya üzerinde yapılan bir çalışmada (1991:49-58), terör eylemleri ve 1970–1988 arasında İspanya'ya gelen yabancı turist sayıları aylık bazda ele alınmıştır. Yapılan tahmine göre, bir terör saldırısının İspanya'ya gelen turist sayısını 140.000 azalttığı ortaya konulmuştur. 1988 yılında İspanya'yı 5 milyon 392 bin yabancı turist ziyaret etmiş ve bu yılda 18 uluslararası terör eylemi gerçekleşmiştir. Yapılan tahmine göre 1988 yılındaki bu terör eylemleri olmamış olsaydı, turist sayısı 1,5 kat artacaktır.

Yukarıdaki akademik çalışmalarda, terörün turizm sektöründeki etkileri ortaya konulmuştur. Ancak bir ülkedeki terör eylemlerinin turistler üzerindeki caydırıcı etkisi, alternatif turizm ülkelerine fayda sağlayabilir. Öte yandan turistler, terör eylemlerinin yayılma ihtimalini de göz önünde bulundurarak alternatif ülkelere gitmekten de vazgeçebilirler. Ekonomik açıdan pozitif ve negatif sonuçlar doğuran bu iki etkinin aynı anda görülmesi de muhtemeldir.

Yapılan bir diğer çalışmada (Emsen ve Değer, 2004:79), 1984–2001 yılları arasındaki yıllık veriler kullanarak Türk turizm sektörünün terör eylemlerinden etkilenme düzeyi araştırılmıştır. Çalışmada kullanılan yıllık terörizm verileri, Emniyet Genel Müdürlüğünden temin edilmiş, çalışma sonucunda, Türkiye'de terörün turizm gelirlerine olumsuz etkide bulunduğu tespit edilmiştir. Çalışmada araştırma konusu yapılan turizm gelirleri ile terör olayları arasındaki ilişki, aşağıdaki şekilde görülebilir.

Grafik 2. Türkiye'de Turizm Gelirleri ile Terör İlişkisi

Grafikte Türkiye'de terörün yükselişe geçtiği 1988 yılından itibaren turizm gelirlerindeki büyüme hızının yavaşladığı görülmektedir. Özellikle 1996'dan itibaren, turizm gelirleri ile terör olayları arasında literatürdeki bilgi ile tam bir örtüşme söz konusudur. Bu durumu yükselişe geçen teröre turizm gelirlerinin ani düşüşle tepki verdiği 1998–1999 yılları arasında daha

belirgin bir şekilde görmek mümkündür.

Kısa ve uzun dönem maliyetleri yanında terörün turizm sektöründe dolaylı maliyetleri de bulunmaktadır. Bu kapsamda, yeni veya daha fazla turisti çekebilme için daha fazla tanıtım harcaması yapılması, zarar görmüş turistik tesislerin yeniden inşası, güvenlik harcamalarının artırılması örnek olarak verilebilir. Avrupa ve Akdeniz'deki birçok havaalanı, artan terör saldırılarına karşılık olarak güvenlik açısından maliyetli iyileştirmeler yapmak zorunda kalmıştır (Drakos ve Kutun, 2001:1).

11 Eylül saldırılarından sonraki ilk üç ay boyunca ABD'de otel rezervasyonları bireysel varışlar için %20 ile % 50 arasında rezervasyon iptalleri, grupların ve turizm acentelerinin tatil programlarını iptal etmesi, toplantı, kongre, seminer ve ticari fuarların tamamen iptali ve ertelenmesi ile karşı karşıya kalmıştır. Bu sonuç, ABD için turizm gelirlerinin en az 2 milyar USD kayıp anlamına gelmektedir. Bu saldırı sonucunda, birçok otel tekrar müşteri çekmek için oda fiyatlarında %30 – 50 arasında bir indirim ve çeşitli promosyonlar yapmak zorunda kalmıştır (Goodrich, 2002:576).

2.7. Menkul Kıymet Piyasaları Üzerindeki Etkileri

Terör saldırılarından hemen sonra, basında özellikle borsalardaki düşüş sıklıkla vurgulanan bir husustur. Hisse senedi fiyatları, bir şirketin gelecekte beklemiş olduğu gelirleri de yansıtır. Terör saldırıları dolayısıyla;

1. Artan güvenlik önlemlerinin maliyeti, üretim maliyetini artırmakta, ayrıca havacılık sektöründe örnekleri görüldüğü gibi talebin azalması dolayısıyla beklenen gelirleri azaltmaktadır.
2. Artan belirsizlik, risk primini de yükseltmektedir (Frey, Luechinger vd, 2007:13).

Yatırımcıların terör dolayısıyla firma maliyetleri hakkındaki farklı değerlendirmelerini çözmek kolay değildir. Gerçek dışı piyasa fiyatlarına bakıldığında, bu fiyatların “beklenen” terör saldırılarını da hali hazırda yansıttığı göz önünde bulundurulmalıdır. Ancak terör saldırısı ihtimali, sadece tekil olaylar üzerine odaklanmıştır, saldırıların devam edeceği varsayımına genellikle gidilmez.

11 Eylül saldırılarından sonra risk algılamasındaki değişiklikler, havayollarına ve otellere olan talebi ciddi ölçüde azaltmıştır. Öte yandan, terör saldırılarında uçakların da kullanıldığını gören sigorta şirketleri, havayolları şirketlerinin sigorta primlerini yükseltmiştir. Bu durum, havayolları şirketlerinin borsadaki hisselerini düşürmüştür. Havayolları şirketlerinin hisseleri 11 Eylül saldırılarından sonra daha yüksek sistematik riskler göstermiştir. Bu durum, fon yöneticilerinin portföylerinde bu hisselerin oranlarını azaltmasına neden olmuş, bu ise havayollarının değerleri üzerinde ikinci bir baskı yaratmıştır (Bruck ve Wickstrom, 2004:4).

Bilginin hızlı akışı dolayısıyla sermaye piyasalarında belirsizlik, kararları hızlı bir şekilde etkileyebilir ve bir paniğe neden olabilir. Yatırımcılar bilgiye hızlı eriştiklerinden, firmaların potansiyel politik, toplumsal ve ekonomik değişikliklerle başa çıkma kabiliyetlerini değerlendirirken, mevcut ve gelecek performanslarını göz ardı eder. Piyasa endeksleri ve döviz kurları, bütün bireylerin sermayeleri ve döviz portföylerinin birer göstergesi olduğundan, bir piyasanın pozitif veya negatif yöndeki hareketi, o piyasadaki toplam portföyün de niteliğini gösterir. Terör eylemlerinin negatif bir etki doğurması muhtemel olduğundan, sermaye piyasalarındaki etkinin derecesini piyasadaki likidite oranı belirler. Likiditenin yüksek

olması, dalgalanmalara karşı müşteri güveninin oluşmasını sağlayarak istikrarın yeniden sağlanmasına olanak verir.

Chen ve Siems (2004:349-366), 11 Eylül saldırılarının ABD ve dünya borsalarına etkisi araştırmış ve bu etkileri diğer politik, ekonomik şoklarla doğal afetlerin sonuçlarıyla kıyaslamıştır. 11 Eylül saldırılarının ABD ve dünya finansal piyasaları üzerinde çok ciddi etkileri olmuştur, ancak tarihsel bir perspektiften bakıldığında bu etki benzersiz değildir. ABD borsalarının 11 Eylül saldırılarına olan tepkisi, daha önceki şoklara göre daha az şiddetlidir. Çalışmada, ABD sermaye piyasalarının 1915–2001 yılları arasında terörist/askeri saldırılara verdiği tepki incelenmiş ve ABD sermaye piyasalarının bu olaylar karşısında geçtiğimiz yüzyıla nazaran çok daha hızlı iyileştiği sonucuna ulaşılmıştır.

Almanya'nın Fransa'yı işgal ettiği 1940 yılında ABD piyasaları 11 aylık zaman zarfında %21 oranında rekor düzeyde düşüş göstermiş ve düşüş öncesindeki değere ulaşması 795 gün almıştır. 11 Eylül saldırılarından sonra ise düşüş oranı %8 düzeyinde kalmış ve eski düzeyine ulaşması sadece 40 gün almıştır.

Diğer finansal piyasalar ise bu derecede esnek değildir. Örneğin, 11 Eylül saldırılarını takip eden 11 günlük zaman zarfında Norveç borsası %25 düşüş göstermiş ve eski düzeyine kavuşması 107 gün almıştır.

ABD ekonomisinde görülen bu hızlı düzelleme, FED'in bankacılık ve finans sektörü aracılığıyla likidite sağlama konusunda atmış olduğu adımlara da bağlanabilir. Araştırmacılar, bu bulgulardan hareketle şu sonuca varmaktadır: Finansal piyasalar son yıllarda daha esnek hale gelmiştir ve düzenleyici birimler, finansal sisteme yeterli likidite sunarak bu şoklara akıllıca müdahalede bulunmuştur.

Bu örnekten de anlaşıldığı gibi, terör/askeri saldırı sonrasında ortaya çıkan yatırımcı kararlarının, bir dereceye kadar yönetilebilmesi mümkündür.

2.8. Milli Gelir ve Büyüme Üzerindeki Etkileri

Terör dolayısıyla işlem maliyetlerinde ortaya çıkan artışlar, kaynakları verimli alanlardan çekecektir. Bu nedenle emek verimliliğindeki büyüme oranının düşmesi beklenebilir. Eğer arge harcamaları bundan ters yönde etkilenirse, teknolojik gelişim yavaşlayacağı için sermaye verimliliğindeki büyüme de düşecektir.

Terörün orta vadede göstereceği bir diğer etki ise tüketici güveninin kaybolmasıdır. Bunun bir örneği 11 Eylül saldırılarından sonra havayolları, turizm ve eğlence sektöründe kendisini göstermiştir. Tüketici güvenindeki kalıcı bir düşüş, diğer sektörlerdeki tüketimi de etkileyecektir. Ancak bu etkinin orta vadedeki boyutunu hesaplamak güçtür. 11 Eylül saldırılarından sonra tüketici güveni endeksi Ekim 2001'de %15 oranında düşüş göstermiş, ancak 2002 yılının sonlarına doğru giderek yükselmiştir (Penm, Buetre vd, 2004:4).

Terörün düşük ve orta gelirli ülkelerde ortaya çıkaracağı mali etkiler üzerine yapılan bir araştırma (Gupta, Clements vd, 2004:421) sonucuna göre, terörün büyüme üzerinde doğrudan ve dolaylı olarak büyük etkisi olduğu ortaya konulmuştur.

Bir diğer araştırma (Bloomberg, Hess vd, 2002:2) sonucuna göre, yüksek gelirli ve demokratik ülkelerde terör, durgunluk dönemlerinde daha fazla gözlemlenmektedir. Yapılan araştırmada terörle GSMH büyüme oranı arasında ters yönlü bir ilişki olduğu ortaya konulmuştur.

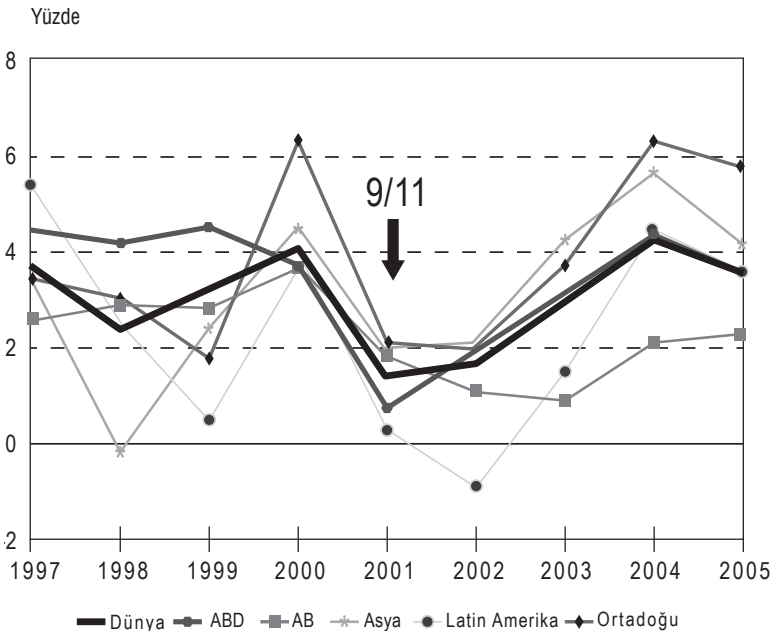
Terörün devam etmesi, ekonomik maliyetlerin de kalıcı olmaya başlaması anlamına gelir. Terörün ekonomik maliyetleri, güvenlik maliyetleri dolayısıyla bir “güvenlik vergisi” veya “terör vergisi”ne benzetilebilir. Araştırmacılar (Gupta, Clements vd, 2004:421), düşük ve orta gelirli ülkelerde, terörün maliyetlerinin bütçe üzerinde ciddi bir yük haline gelebileceğini belirtmektedir. Güvenlik dolayısıyla katlanılmak zorunda kalınan bu maliyetler, büyümeyi doğrudan ve dolaylı olarak etkilemektedir.

Ayrıca yabancı yatırımlardaki düşüş, beraberinde ülkeye know-how transferini de düşürmekte, bu ise yine ekonomik büyüme üzerinde negatif bir etki doğurmaktadır (Frey, Luechinger vd, 2007:11).

11 Eylül saldırılarından sonra zayıf olan uluslararası ekonomi daha da zayıflamıştır. Terör saldırısından sonraki şok, yabancı sermaye piyasalarında, turizmde, seyahatte, tüketici davranışlarında ve ABD’den çıkan sermaye üzerinde hemen hissedilmiştir. Dünyada merkez bankaları, ulusal finans sistemlerine likidite sürmüştür (Nanto, 2001:3). Ekonomik faaliyetlerdeki durgunlaşma genelleşmiş ve dünya ekonomilerinin birçoğu birbirine paralel olarak resesyona girmiştir.

Aşağıdaki şemada (Nanto, 2001:4) 1997-2005 yılları arasında reel ekonomik büyüme oranları verilmiştir. Dünya ekonomik büyüme oranı 2002’de %1,9 iken 2003’te %2,7 olarak gerçekleşmiştir. Dünya ekonomik büyüme oranı, Asya krizinin yaşandığı 1998 yılında ise %2,3 olarak gerçekleşmiştir. 2004 yılında bu oran en yüksek seviyesine çıkmış ve %4 olarak gerçekleşmiştir. 2004 yılının ortalarında, temelde Orta Doğu’daki istikrarsızlık ve belirsizlik dolayısıyla ortaya çıkan 6-10 USD’lik “güvenlik primi” dahil olmak üzere varil başına 40 USD’yi aşan petrol fiyatları ile dünya ekonomisi bir kez daha zor duruma girmiştir.

Grafik 3. 1997-2005 Yılları Arası Reel Büyüme Oranları

Kaynak: Global Insight

Burada sorulması gereken soru, düşen bu büyüme oranlarında 11 Eylül saldırılarının rolüdür. 11 Eylül'den önce, ekonomik tahminler yapan bir firmaya göre, 185 ülkeyi kapsayan dünya reel ekonomik büyüme oranı, 2001 yılında %2,8 ve 2002 yılında %3,1 olarak gerçekleşecektir. Ancak 11 Eylül saldırılarından sonra bu oranlar 2001 ve 2002 yılları için sırasıyla %1,4 ve %1,9 olarak gerçekleşmiştir. Diğer bir ifadeyle, 11 Eylül'den sonra bu oranlar, beklenenden yaklaşık %1 oranında daha düşük olarak gerçekleşmiştir. Bu %1'lik farkın tamamı elbette tek başına 11 Eylül saldırılarına bağlanamaz. Ancak %1'lik bir düşüş, 2002 yılı için dünya üretimi ve gelirinin 300 milyar USD daha düşüğü anlamına gelmektedir (Nanto, 2001:4).

Terör saldırıları, diğer ülkelerdeki ekonomik büyümeyi de etkilemiştir. 2002 Bali bombalama olaylarının Endonezya'nın büyüme oranını %1 oranında düşürdüğü ortaya konulmuştur (Nanto, 2001:4).

2.9. Bütçe Üzerindeki Etkileri

Ülkenin güvenlik güçlerinin, terör sonrasında farklı bir yapılanma içerisine girmesi kaçınılmazdır. Güvenlik güçleri, teröre karşı özel birimler oluşturur ve istihbarat için ciddi kaynaklar ayrılması gerekmektedir. Zira bunun için personel, eğitim, seyahat ve gerekli teknik donanım gerekmektedir.

Savunma harcamaları açısından ise, terör saldırıları dolayısıyla yapılan ek araç seferleri, silahların fazladan kullanılması, artan uçak, helikopter sortileri vs. ek maliyet anlamına gelmektedir.

Yapılan bir araştırmaya (Mutlu, 2008:1) göre; 1990-2005 yılları arasında Türkiye'de artan güvenlik harcamalarının konsolide bütçe açığına katkısı araştırılmıştır. 1999 yılında %14.17 olan katkı, terörün o dönemde etkisinin azalmasıyla 2004 yılında %7.79'a kadar gerilemiş, ancak terörün tekrar tırmanmasıyla katkı 2005 yılında %24.55'e yükselmiştir. Yine buna bağlı olarak araştırmada güvenlik harcamalarında terör kaynaklı artış tahmini de yapılmıştır; güvenlik harcamaları bu sebeple 39 milyar USD yükselmiştir. Aynı çalışmada PKK terörünün 1984-2005 yılları arasında doğrudan ve dolaylı toplam ekonomik maliyeti 2005 yılı fiyatlarıyla 159 milyar 175 milyon USD olarak belirlenmiştir. Araştırmada terör ve terörle mücadelenin doğrudan maliyeti 63 milyar 670 milyon USD olarak belirlenmiştir. Mutlu'nun araştırmasına göre, terörün ülkemizdeki dolaylı maliyeti, doğrudan maliyetin 1.5 katı seviyesindedir. Bu kapsamda Mutlu, terörün dolaylı maliyetini yaklaşık 95 milyar 505 milyon USD olarak hesaplamıştır.

2.10. Tarım ve Hayvancılık Üzerindeki Etkileri

Terörden etkilenen sektörlerden bir diğeri de tarım ve hayvancılıktır. TBMM İnsan Haklarını İnceleme Komisyonu, Terör ve Şiddet Olayları Kapsamında Yaşam Hakkı İhlallerinin İncelenmesine Yönelik Kurulan Alt Komisyon'un Ocak 2013 tarihli Taslak Raporuna göre, terör örgütü PKK tarafından uygulanan bir yöntemin de halkın geçim kaynaklarını yok ederek örgüte mahkûm etme olduğu vurgulanmıştır (2013:197).

Aynı rapora göre (2013:165), terörle mücadele sırasında yaşanan köy boşaltma olayları ile buna bağlı olarak yaşanan göç olgusunun da önemli bir sorun alanı olduğu anlaşılmaktadır. İnsanların bir kısmı terör örgütünün baskısı bir kısmı da terör örgütü ile

mücadele eden birimlerin terörle mücadelenin gereği anlayışı ve zorlamaları nedeniyle yaşadıkları köy ve mezraları bırakarak bir kısmı en yakın il ve ilçelere bir kısmı ise akrabalarının bulunduğu ya da daha önce bir şekilde bildikleri batıdaki illere ve metropollere göç etmişlerdir. Raporda yer alan Köye Dönüş ve Rehabilitasyon Projesi Verilerine göre, köylerinden göç etmek zorunda kalan hane sayısı 62.448, köylerinden göç etmek zorunda kalan vatandaş sayısı ise 386.360'tır.

Terörle mücadelede güvenlik nedeniyle oluşturulan tampon bölgeler ve boşaltılan köyler, tarım ve hayvancılığı sürdürülebilir olmaktan çıkarmıştır. Ayrıca terör örgütlerince bölgeye yerleştirilen mayınlar sonucunda çok sayıda hayvanın bölgede telef olduğu, terör örgütlerince hayvanların çalınması, çobanların soyulması, yeri belli olmayan mayınların hayvancılığı olumsuz yönde etkilediği bilinmektedir.

Terörün tarım ve hayvancılık üzerindeki ekonomik maliyetini rakamsal olarak ortaya koymak zordur. Bölge halkının temel geçim alanı olan tarım ve hayvancılığın terörden olumsuz etkilenmesi sonucunda zarar gören bitkisel ve hayvansal üretimin, söz konusu ürünlerin fiyatlarına da yansıdığı, dolaylı olarak bütün üretici ve tüketicilerin de bundan etkilendiği söylenebilir.

Öte yandan, işlerini kaybeden şahısların yeni istihdam olanakları araması dolayısıyla yaşanan göçün işsizlik düzeylerini arttırdığı ve birçok sosyal sorunu da beraberinde getirdiği bilinmektedir.

Sonuç

Küreselleşme ile birlikte finansal piyasaların entegrasyonu, terör gibi ekonomik belirsizlik yaratan olayların sonuçlarının da uluslararası çapta ortaya çıkmasına neden olmuştur. Terör eylemlerinin sayısı ile terörde hayatını kaybeden kişi sayısı birlikte değerlendirildiğinde, uluslararası terör eylemlerinin her geçen yıl daha da öldürücü bir şekilde tasarlandığı ortaya çıkmaktadır.

Terörün diğer etkilerinin yanı sıra ekonomik etkilerini anlamak da önemlidir. Zira başarılı bir terörle mücadele politikasının ön şartı, terörün niteliğini, yapısını ve etkilerini doğru anlamaktan geçer. Gösterdiği ekonomik ve sosyal sonuçlarıyla terörizm, uluslararası mali sistemin işleyişini zedelemekte ve ulusal ekonomiye ciddi hasarlar vermektedir.

Terör, işlem maliyetlerini yükseltmekte, yatırımları azaltmakta ve kamu harcamalarını arttırmaktadır. Terör dolayısıyla artan risk ve belirsizlik ortamı, istihdam olanaklarını da kısıtlamaktadır. Ayrıca yüksek çarpan etkisine sahip turizm sektörünü baltalayan terör, ülkenin önemli gelir kaynaklarının da azalmasına neden olmaktadır.

Terörden, tarım ve hayvancılıkla uğraşan bölge halkı da doğrudan etkilenmekte, bu ise yeni istihdam olanaklarının aranmasıyla birlikte iç göçe ve beraberinde birçok sosyal soruna neden olmaktadır.

Terör dolayısıyla gelir kalemlerinde yaşanan düşüşler ile gider kalemlerinde ortaya çıkan artışlar, devlet bütçesi üzerinde de bir yük oluşturmaktadır. Yabancı sermaye yatırımları ve menkul kıymet piyasalarını olumsuz yönde etkileyen terör, ülkenin ekonomik büyümesini de yavaşlatmaktadır.

Ancak terörün en önemli ve en büyük maliyeti, insan hayatıdır. Ülkemizde PKK terörü dolayısıyla hayatını kaybeden sadece bir gencin ailesinin içinde buldukları durumun manevi ağırlığı, yukarıda kaleme alınan bütün ekonomik etkilerin ağırlığından daha fazla tutacaktır.

Kaynakça

- Abadie, A., & Gardeazabal, J. (2005). *Terrorism and the World Economy*, Harvard University / NBER and the University of the Basque Country.
- Australia Department Of Foreign Affairs And Trade (2004). *Combating Terrorism in the Transport Sector, Economic Costs and Benefits*.
- AT Kearney (2004). *FDI Confidence Index*.
- Aykın, H., & Sözmen, K. (2008). *Terörün Finansmanı, MASAK Yayın, (12)*.
- Barth, J. R., Li, T., McCarthy, D., Phumiwasana, T., Yago, G. (2006). *Economic Impacts of Global Terrorism: From Mucih to Bali*.
- Blomberg, S. B., Hess, G. D., Weerapana, A. (2002). Terrorism from Within: An Economic Model of Terrorism, *European Journal of Political Economy*.
- Blomberg, S. B., Hess, G. D., Orphanides, A. (2004). The Macroeconomic Consequences of Terrorism. *Journal of Monetary Economics, Vol. 51 (5)*.
- Bruck, T., & Wickstrom, B. (2004). *The Economic Consequences of Terror: A Brief Survey, HiCN Working Paper, School of Social Sciences and Cultural Studies University of Sussex, No (3)*.
- Caşın, M. H. (2008). *Uluslararası Terörizm, Nobel Yayınları*.
- Chen, A. H., & Siems, T.F. (2004). The Effects of Terrorism on Global Capital Markets, *European Journal of Political Economy. 20 (1)*
- Drakos, K., & Kutun A.M. (2001). *Regional Effects of Terrorism on Tourism: Evidence from Three Mediterranean Countries*, Southern Illinois University Edwardsville, Working Papers, (1), 1-1001.
- Drakos, K., & Kutun, A. M. (2003). Regional Effects of Terrorism on Tourism in Three Mediterranean Countries, *Journal of Conflict Resolution, 47 (5)*
- Emsen, Ö. S., & Değer, M. K., (2004). Turizm Üzerine Terörizmin Etkileri: 1984-2001 Türkiye Deneyimi, *Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi, (7)*.
- Enders, W., & Sandler, T. (2007). Terrorism and Foreign Direct Investment in Spain and Greece, *Kyklos International Review for Social Sciences, 49 (3)*.
- Enders, W., & Sandler, T. (2002). Patterns of Transnational Terrorism, 1970-1999: Alternative Time-Series Estimates. *International Studies Quarterly, 46 (2)*.
- Enders, W., Sandler, T., Parise, G. (2007). An Econometric Analysis of the Impact on Tourism, *Kyklos International Review for Social Sciences, 45 (4)*.
- Enders, W., & Sandler, T. (1991). Causality Between Transnational Terrorism and Tourism: The Case of Spain, *Terrorism, 14 (1)*.
- Frey, B., Luechinger, S., Stutzer, A. (2007). Calculating Tragedy: Assessing the Costs of Terrorism, *Journal of Economic Surveys, (21)*.

- Goodrich, J. N. (2002). September 11 2001 Attack On America: A Record Of The Immediate Impacts And Reactions In The USA Travel And Tourism Industry, *Tourism Management*, 23, 573-578.
- Gupta, S., Clements, B., Bhattacharya, R., Chakravarti, S. (2004). Fiscal Consequences Of Armed Conflict And Terrorism In Low- And Middle-income Countries, *European Journal of Political Economy*, 20 (2).
- Johnston, R. B. (2005). *The Impact of Terrorism on Financial Markets*, IMF Working Paper.
- Kamga, W., & Leopold, G., (1998). *Political Risk and Foreign Direct Investment*, Faculty of Economics and Statistics, University of Konstanz.
- Katzenstein, P.J., & Keohane, R. (2006). *Anti-Americanism in World Politics*, Ithaca, N.Y.: Cornell University Press.
- Li, Q. (2005). Does Democracy Promote or Reduce Transnational Terrorist Incidents?, *The Journal of Conflict Resolution*, 49 (2).
- Li, Q., & Schaub, D. (2004). Economic Globalization and Transnational Terrorism, *The Journal of Conflict Resolution*, 48, (2).
- Mutlu, S. (2008). Ayrılkıçı PKK Terörünün Ekonomik Maliyeti, *21. Yüzyıl Dergisi*.
- Nanto, D.K. (2001). *CRS Report for Congress, 9/11 Terrorism: Global Economic Costs*, Congressional Research Service.
- Nitsch, V., & Schumacher, D. (2004). Terrorism and International Trade: An Empirical Investigation, *European Journal of Political Economy*.
- Penm, J., Buetre, B., Tran, Q.T (2004). Economic costs of terrorism, *An illustration of the impact of lower productivity growth on world economic activity using GTEM*.
- Rand Europe (2004). Businesses Indicate Significant Growth in Fear of Terrorist Attacks, *Study Shows*.
- Simon, H. (2002). Terrorism Hurts World Trade, *Transatlantic International Epolitik*, 2002 (3).
- Sönmez, S.F. (1998). Tourism, Terrorism, and Political Instability, *Annals of Tourism Research*, 25 (2).
- Sönmez, S.F., & Graefe, A.R. (1998). Influence of Terrorism Risk on Foreign Tourism Decision, *Annals of Tourism Research*, 25 (1).
- TBMM İnsan Haklarını İnceleme Komisyonu, Terör ve Şiddet Olayları Kapsamında Yaşam Hakkı İhlallerinin İncelenmesine Yönelik Kurulan Alt Komisyonu Taslak Raporu (2013), <http://www.tbmm.gov.tr/komisyon/insanhaklari/index.htm>, Erişim Tarihi: 07/02/2013.
- UN Conference On Trade and Development (2004). *World Investment Report*.
- U.S. Office of Management and Budget (2003). *2003 Report to Congress on Combating Terrorism*.

- USAK Raporu (2010). *Terörün Ekonomik Maliyeti: Diyarbakır Olayları Örneği*. Ankara: USAK
- Walkenhorst, P., & Diehl, N. (2002). Trade Impacts Of The Terrorist Attacks Of 11 September 2001: A Quantitative Assessment, International Conference on the Economic Consequences of the New Global Terrorism, *German Institute for Economic Research (DIW Berlin)*, Berlin.
- Wagner, D. (2006). *The Impact of Terrorism on Foreign Direct Investment*, Asian Development Bank.
- Yeşiltaş, M., Öztürk, İ., Türkmen, F. (2008). Terör Faaliyetlerinin Turizm Sektörüne Etkilerinin Çözüm Önerileri Perspektifinde Değerlendirilmesi, *Sosyal Bilimler Dergisi*, 10 (1).